

H. Németh István

A rendi társadalom átjárhatósága: polgárok és nemesek a városok élén

A rendi társadalom zártságáról alkotott kép az utóbbi évek kutatásainak eredményei alapján egyre kevésbé tűnik tarthatónak. A magyarországi rendi társadalom és azon belül a városi polgárság összetételéről, illetve a polgárság törekvéseiről szóló vizsgálatok arról győznek meg minket, hogy ez a társadalmi csoport rendi szempontból nem volt egyöntetű.¹ A városi polgárság kinyílása a kora újkorban talán még a korábbiaknál is jellemzőbbé vált, mivel ebben az időszakban a rendi kategóriák jóval átjárhatóbbak voltak a középkori állapotnál; a nemesi rang nem csupán a városi polgárság, hanem a parasztság felől érkező katonáskodó rétegek irányából is elérhető volt. A kora újkori Magyar Királyság nemesi társadalma a mohácsi ütközetet követően egyébként is jelentősen átalakult, a középkori magyarországi nemesség vezető elitjének a helyét új emberek vették át.

Tanulmányunkban bemutatjuk a magyarországi városhálózatban bekövetkezett változásokat, valamint azokat a jelenségeket, amelyeket az ezzel járó lakosságmozgás, a városi társadalom kinyílása okozott. A rendi társadalom átjárhatóságának lehetőségeit a városvezető elit változásain keresztül, az elit tagjai életútjának elemzésével igyekszünk bizonyítani. A 17. század végén kialakult új városi elit társadalomtörténeti bemutatása egyben arra a folyamatra is rámutat, amely az állam szerepének növekedésével egy új, igen vegyes rendi gyökerekkel rendelkező hivatalnokréteg kialakulásához is vezetett. E nyugat-európai párhuzamokkal is bíró folyamat révén létrejött a szakszerű, magasan képzett, igazgatásban jártas, de polgári életvitelű új társadalmi vezető réteg, amelynek gyökerei a Magyar Királyságban részben az új városi elithez nyúlnak vissza.

VÁROSHÁLÓZAT ÉS LAKOSSÁGMOZGÁS

Az oszmán hódítás jelentősen átalakította a magyarországi városhálózatot is. A szultán hatalma alatt álló terület növekedésével a déli és középső országrész nagy vonzáskörzettel rendelkező, hagyományos központjai a magyarországi kereskedelem szempontjából háttérbe szorultak, még akkor is, ha regionális jellegű központként tovább működtek.² A Buda–Pest–Óbuda gazdasági egység

¹ Bácskai 2002: 139–144; Tóth 2015.

² Kubinyi 2004; Granasztói 1989.

uralma az országos távolsági kereskedelem és ipar felett, a német polgárság elűzésével és részbeni megsemmisítésével, megtört. A Budáról elmenekült kereskedők már ekkor Bécsbe és Pozsonyba tették át székhelyüket, a főváros elését követően pedig azokban a kereskedelmi központokban telepedtek le a Pestről elmenekült magyar polgárokkal együtt, amelyek ekkor emelkedtek ki a magyarországi városszálól. Buda kereskedelmi szerepét végül nem is magyarországi város, hanem a Habsburg Monarchia székhelyévé váló Bécs vette át. A magyarországi települések közül olyan regionális központok emelkedtek ki, amelyek a Bécs, majd onnan a német területek piaci felé irányuló nagy volumenű állatkereskedelmet és az onnan a Magyar Királyság felé áramló nyugati árucikkek importját közvetítették. Az ország igazgatási és belpolitikai központjává vált Pozsony ekkor lett egyértelműen a legnagyobb magyarországi város.³ Mellette Nagyszombat, Magyaróvár és Győr vált megkerülhetetlen partnerré ebben a kereskedelmi tevékenységben.⁴

A soproni kereskedők már nem vettek részt a nagy hasznot hozó állatkereskedelemben, de jól szállítható borukkal a térség exportképes termékét állították elő, és irányították annak kereskedelmét Alsó-Ausztria és Szilézia irányában. A soproni borvidék jelentőségét mutatja, hogy a soproni bor a 16. század második felében még Krakkóban is megjelent. Nem versenyezhetett azonban a Tokaj-Hegyaljáról kiszállított borral, aminek a hasznát elsődlegesen a felső-magyarországi városok, különösen Kassa és Eperjes kereskedői fölötték le. A Kiskárpátok oldalában fekvő szőlőhegyek kisebb volumenű borkereskedelmére alapozták kiemelésüket az itt lévő városok (Modor, Bazin, Szentgyörgy), de jelentőségük nem mérhető a fent említett településekéhez.

Pécs szerepe a délvidéki kereskedelemben ugyan fennmaradt az után is, hogy 1543-ban, Székesfehérvárhoz hasonlóan oszmán fennhatóság alá került, ám a Magyarország és a Velence közötti kereskedelemben a főszerepet a Görz–Lai-bach–Pettau/Ptuj útvonalon Pettau vette át. Ez a város vált a speciálisan a Velence felé kiszállított magyarországi marhakereskedelem legfontosabb közvetítőhelyévé, ezzel az osztrák tartományok kereskedelmi csomópontjai között is különleges helyet foglalt el.⁵ Pécs, de különösen Székesfehérvár helyét Pápa tölthette be regionális szinten.⁶ Az 1541-ben szintén oszmán fennhatóság alá került Buda és Pest szerepét a marhakereskedelem lebonyolításában az addig regionális háttérvárosként funkcionáló Szeged, Gyula és Temesvár, majd elestüket követően Debrecen vette át, és vált interregionális központtá.⁷

A felső-magyarországi régió településhálózata is megváltozott, ugyanis a térség két kiemelkedő tagja, Kassa és Lőcse mellett új szereplőként megjelent Eperjes. A Magyarország és Lengyelország közötti kereskedelmi kapcsolatok változásai éppen ebben az időpontban nem kedveztek a szepességi Lőcsének: a korábban

³ Pálffy 2013.

⁴ Gecsényi 1993b; Granasztói 2004.

⁵ Pickl (Hg.) 1971; Pickl 1984; Knittler 2004: 132; Landsteiner 2003; Varga 2009: 37–45.

⁶ Gecsényi 1996, 1997; Szakály 1994.

⁷ Bácskai 1991; Gecsényi 1991, 1993a: 287.

a rézkereskedelemben fontos szerepet játszó város kiesett a fő kereskedelmi csomópontok közül. A legnagyobb forgalmat ebben az időben már a Sáros és Abaúj megyéken át húzódó kereskedelmi utak mellett fekvő városok kereskedői – így a térség valódi fővárosává váló Kassa, valamint az egyre jobban fejlődő Eperjes – bonyolították le.⁸ Utóbbi kereskedelmi szerepét növelte, hogy a Szapolyai János kezére került Kassa árumegállító jogát I. Ferdinánd Eperjesnek adományozta. Az adomány ugyan ideiglenes volt, a gyorsan fejlődő város azonban később is meg tudta tartani előjogát. E városok szerepét növelte, hogy a hegyaljai borkereskedelem kiemelkedő előmozdítói voltak, és az, hogy a felső-magyarországi városok a hagyományos lengyelországi piac mellett egyre nagyobb mértékben kapcsolódtak be az ausztriai külkereskedelembé.⁹ A felső-magyarországi régió közvetítő partnerei voltak az Erdély peremterületén fekvő nagyobb városok, mint Várad és Kolozsvár.

A városhálózat felborulása, átrendeződése nagymértékű lakosságáramlást okozott. Az elfoglalt területek városainak polgárai az új központokba, valamint az északabbra fekvő szabad királyi városokba menekültek, akár több lépcsőben is, újabb és újabb, az oszmánok vagy az erdélyi fejedelem kezére került várost maguk mögött hagyva. Kassa esetében például, miután a város Szapolyai Jánostól visszakerült Habsburg Ferdinándhoz, a polgárság etnikai összetétele megváltozott: az eredeti német lakosság közé az elfoglalt területekről jelentős számú magyar lakos érkezett. Ez felborította az addigi hatalmi viszonyokat, és a két nemzetiség közötti hatalmi harc végül csak egy uralkodói parancslevél révén jutott nyugvópontra. I. Ferdinánd bevezette azt a rendszert, ami Budán és Kolozsvárott ekkor már régi gyakorlatként volt használatban: az egyes nemzetiségek paritásos alapon delegálták embereiket a tanácsba, illetve a bírót is felváltva jelölték. Ennek a rendszernek alapvető folyamánya volt, hogy jóval több ember számára nyílt meg a lehetőség, hogy tanácsossá, illetve bíróvá választhassák. Kassa esetében ezt csak a kezdeti években, azaz az 1550 és 1571 közé eső generáció esetében figyelhetjük meg.¹⁰ E két évtizedben azonban összesen 75 fő jutott be a tanácsba – annyi, mint soha egyetlen más időszakban sem a város 16–17. századi története során!¹¹

A NEMESSÉG MEGJELENÉSE A VÁROSOKBAN

A városok mindazonáltal nem csupán nemzetiségi szempontból változtak meg, hanem lakosságuk rendi összetétele tekintetében is. Kinyíltak, kénytelenek voltak

⁸ Domanovszky 1922.

⁹ H. Németh 2004: II. 9–51.

¹⁰ Jakab 1870–1888: I. 192–193, II. 82–83; Makkai 1943; Szűcs 1955: 322–333; Granasztói 1993; Kiss 1997; Jeney-Tóth 2001. Vö. H. Németh 2006. A paritás bizonyos jeleire: CJM II/2. 148–149, 162, 166, 220, illetve CJH 1608–1657: 64–66. (1609: 44. tc.). Vö. Nagyszombat: Granasztói 2004: 21; ŠtATr MMTTr Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510. 1688. április 13.; Besztercebánya: CJM IV/2. 356–359.

¹¹ H. Németh 2011.

olyan elemeket is magukba foglalni, akik a rendi társadalomban a város polgáraitól és más lakosaitól eltérő jogállással rendelkeztek. Ennek az új helyzetnek a háttérében jelentős részben a központi kormányzat megerősödése és hatáskörének kiszélesedése állt, és korántsem csupán magyarországi, hanem a korabeli egész Európára jellemző fejlemény volt. Sőt, Európa más régióiban ez a jelenség még erőteljesebben jelentkezett, mint a Magyar Királyság városfejlődésében.¹² De a nemesség, illetve bizonyos esetekben az egyháziak, másutt a katonaság kiváltságolt csoportjaihoz tartozók Magyarországon is jól érzékelhetően, egyre nagyobb számban jelentek meg a városlakók között.¹³ A központosított irányítású állam kialakulásával éppen a városok szerepe nőtt meg, ezek váltak az államigazgatás, a tudomány, az oktatás és a gazdaság legfontosabb központjaivá.¹⁴

A kora újkor egyben a vállalkozások kora is a Magyar Királyságban: a kedvező európai gazdasági folyamatok felértékeltek a magyarországi termékeket. Az áruk értékesítésébe a hagyományosnak tekinthető városi polgárságon felül (ide értve a szabad királyi városok mellett a mezővárosok polgárságát is) a birtokos nemesség is bekapcsolódott.¹⁵ Jóllehet számos területen gazdasági érdekszféráik egybeesése politikai ellentéteket okozott köztük, léteztek olyan gazdasági érdekek is, amelyek közös cselekvésre ösztönözték őket. Mindez pedig együtt járt a rendi kategóriák egybemosódásával. Ha elfogadjuk kiindulási pontként ezt a tényezőt, akkor a városok megnyílását, más rendi csoportok beáramlását természetes jelenségnek tekinthetjük. Olyan jelenségnek, amely az események visszahatásaként hozzájárult a városok fejlődéséhez, és egyben gyarapította központi funkcióikat.

A városokban megtelepedett nemességet már eleve két részre lehet és kell osztani. A két kategória (városi nemesek és nemes polgárok) nem mosódott össze a kortársak szemében sem, és a történelmi kutatások során is elkülönítendő! Ám ennek a két csoportnak is vannak alcsoportjai, melyeket a különféle társadalmi helyzetek, karrierminták és az egyént befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők alakítottak ki. Jóllehet armálisa birtokában sem a nemes polgár, sem a városi nemes rendileg-jogilag nem tartozott a városi önkormányzat fennhatósága alá, de a városok testületeihez, magához a városi jogokhoz való viszonyuk számos tényező függvénye volt. A konkrét személy, rang és szituáció mind meghatározta, hogy a város szenátusa, illetve az adott nemes állapotú egyén között milyen viszony állt fent.

A városi polgárság azon igénye, hogy nemessé váljon, a korszakban teljesen természetes, a társadalmi emelkedésre vonatkozó kívánság, a rendi vagy rendies társadalmak fennmaradásáig megfigyelhető.¹⁶ A különböző rendi kategóriák összemosódása azonban nem mindig azonos mértékben van jelen. Annak okait, hogy miért vannak olyan korszakok, de még inkább városok, amelyekben

¹² Friedrichs 1995, 2000.

¹³ H. Németh 2004: I. 280–323.

¹⁴ Friedrichs 2000.

¹⁵ Szakály 1995.

¹⁶ H. Németh 2002; Tóth 2015.

a kora újkori rendiség különböző csoportjai erősen keveredtek, főként a városok funkciójának megváltozásában kereshetjük. Ezek, mint fentebb említettük, már nemcsak gazdasági központokként működtek, hanem az államigazgatás egyre nagyobb hatáskörű központjaiként is, annak ellenére, hogy a Magyar Királyságban Bécshez hasonló uralkodói központ nem alakulhatott ki ebben az időszakban. Pozsony és kisebb mértékben Kassa, valamint a bányai igazgatás központjaiként Besztercebánya, Körmöcbánya és Selmecebánya azonban rendelkeztek bizonyos, az igazgatási központokban általában megtalálható jellegzetességekkel.¹⁷

Az itt kialakított államigazgatási szervek olyan, a rendektől csupán a hivatalvezető személyén keresztül befolyásolt korszerű hivatalok voltak, ahol leginkább nemes hivatalnokok dolgoztak.¹⁸ Ezeket a hivatalnokokat azonban szinte el sem lehetne képzelni a városi környezet, a városi kultúra köre nélkül. A városi szféra szorosan kötődött hozzájuk, és azok a városok, amelyekben egy-egy központi hivatal létesült, maguk is sokat nyertek ottlétükkel. A hivatalok a városok számára jobb érdekérvényesítési lehetőségeket jelentettek. A „testközben” élő, rokoni kapcsolatokat kiépítő hivatalnokok a városi kereskedők számára kifinomult ízléssel és igényekkel rendelkező vásárlói kört jelentettek, de egyben új karriermintákat is nyújtottak a polgárság értelmiségi rétegének.¹⁹ A bécsi udvarban és Bécs, illetve Prága városában az idegen környezetbe nehezen beilleszkedő főnemesek és nemesek számára a hazai jogrend és az ismertebb nyelvi közeg megfelelőbb terepet jelentett politikai szerepük betöltésére. Pozsonyra már a 16–17. században jellemző volt, hogy a városban élő nemesség képviselői rangjuknak megfelelő városi házzal rendelkeztek, és nagy előszeretettel temetkeztek a pozsonyi templomokba.²⁰ Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya, Nagybánya és Felsőbánya a Magyar Királyság gazdaságában kiemelkedő szerepet játszó bányászat, a nemes-, valamint a színesfémtermelés központjaként a bányai igazgatás székhelyeiként funkcionáltak. Felső-Magyarország vitathatatlan fővárosaként Kassa a Szepesi Kamara és a felső-magyarországi főkapitányság központja volt, ezt a központi szerepet a város iskolái, majd az akadémia létrehozása tovább növelték.²¹ A nemesség pozsonyi beáramlása e városokra is jellemző volt. E réteg számát csökkentette azonban, hogy a kamarai hivatalnokok számára a polgárjog felvétele – amire nemesek körében is volt példa bőségesen – nem volt megengedett, jöllehet többen próbálkoztak ezzel.²²

¹⁷ H. Németh 2016, 2018a.

¹⁸ Ember 1946; Federmayer 1999, 2010; Pálffy 2016: 209–214.

¹⁹ H. Németh 2004: I. 473–478. A német városokra: Andermann 1992. A csehországi Jičín 17. századi fejlődésének egyik fontos összetevője volt, hogy Albrecht von Wallenstein itt rendezte be rezidenciáját, birtokainak kormányzását pedig az itt élő hivatalnokokra bízta. Janáček 1991.

²⁰ Pálffy 2002; Mikó–Pálffy 2005; Federmayer 2003, 2010.

²¹ Kubinyi 1999. Kassára: H. Németh 2004: I. 473–474.

²² Pozsonyra: Felhő 1946: 250. Vö: ÖStA FHKA AHK ung.MBW Fasc. 1. fol. 364–367. (1553. május 10.), fol. 738–741. (1559. február 23.); illetve H. Németh 2004: I. 477. A polgárjog tiltására vonatkozóan: ÖStA FHKA AHK ung.MBW Fasc. 1. fol. 364–367. (1553. május 10.),

A nemesként a városokba érkezők, akik hivatalnokként próbáltak új egzisztenciát kialakítani az államigazgatás új központjaiban, elég jellegzetes mintát nyújtottak a városi polgárság számára. Az tehát, hogy összességében a rendi társadalom nyitottabbá vált, a polgárság számára a kiemelkedés lehetőségét nyújtotta, és a nemesség soraiba jutott polgárok száma rohamosan megnőtt ezekben az évszázadokban. A magyarországi köznemesség nem volt jogilag annyira tagolt, mint a német tartományoké, így a városi polgároknak adományozott nemesség tartalma semmiben sem tért el attól, amivel az ország többi nemese rendelkezett. A nemes polgárok száma a 16–17. században vált magassá. A városi tanácsok sem tekintették ezt veszélynek vagy károsnak, hiszen szinte összes tagjuk bírt nemesi címmel.²³ Első néhány generációjuk nemesi címmel és a házában tartott armálissal folytatta polgári életmódját, de egyúttal karddal az oldalán jelent meg a vármege-gyűléseken.²⁴

A nemesi rang a városi polgárság elitjének egyik jellegzetességévé vált Európa szerte.²⁵ Ezt nem csupán kereskedőként, a hadiszállításokban szerzett érdemekért lehetett megszerezni.²⁶ A képzett polgárság számára a városokba telepített igazgatási funkciók is kiugrási lehetőséget nyújtottak, az alsóbb kamarai hivatalok elvállalása, mint például a harmincadhivatalokban történő szolgálat révén közel kerülhettek a helyi nemességhez.²⁷ Hasonló lehetőségeket nyújtott a központi hivatalok székhelyeként működő Pozsonyban a hivatalnoki, vagy a bányavárosokban, a kamarai szervek által ellenőrzött bányákban az orvosi hivatás.

A városfejlődésnek ez az útja – vagyis a városban élő nemesség számának növekedése – szintén jellemzőnek tekinthető európai viszonylatban is. A polgárság nemessé válásával együtt ugyanis a városokba nagyszámú birtokos nemesség is beköltözött, hiszen éppen a 16–17. században kezdődött el a belvárosok beépülése főnemesi palotákkal.²⁸ A nemesek vidéki kúriája mintegy uralmuk jelképévé változott, míg mindennapi életük központjává a városi házaik váltak.²⁹ A 18. századtól kezdve a szabad királyi városokban sorra megjelenő főnemesi paloták valóban arra utalnak, hogy a főnemesség részére mindenképpen fontos volt a jelenlét Bécsben, Budán/Pesten, vagy olyan regionális központokban, mint Pozsony vagy Kassa. A tendenciát jól jelzi, hogy amíg 1643-ban 85, 1717-ben már 109 nemesi házhelyet találunk Pozsonyban. A felső-magyarországi központban, Kassán

fol. 738–741. (1559. február 23.); MNL OL E 244 (Min.) 400. köt. fol. 38–39. (Kassa, 1634. július 9.), fol. 40. (1634. július 14.), fol. 46–47. (Kassa, 1634. december 14.), fol. 51–52. (Kassa, 1635. március 11.), fol. 350. (Kassa, 1642. április 20.).

²³ H. Németh 2007; Federmayer 2010, 2015. AMK H II. Prága, 1592. december 12.

²⁴ A mezőszegedi Szegedy családra: J. Újváry 1994.

²⁵ Összefoglalóan: Chartier et al. 1981: 167–168.

²⁶ Lukin János kassai polgárként és jelentős hadiszállítóként nem csupán nemességet, hanem udvarnok címet is elnyert. H. Németh 2004: I. 408–409.

²⁷ Federmayer 2013.

²⁸ Holák 1969; Závadová 1974; Ennen 1981; Šulcová 1991; Fundárková 2003; Paravicini–Wettlaufer (Hgg.) 2006; Meinhardt 2006. Bécsre: Pils–Niederborn (Hgg.) 2005.

²⁹ Bužek 2001.

ez a szám a 16. század közepétől nagyjából stagnált: mintegy 60–70 nemesi házhelyet regisztráltak a teljes időszakban.³⁰

POLGÁRI GYÖKEREKKEL NEMESKÉNT A VÁROS ÉLÉN

Ezt a jelenséget elsődlegesen a kassai és soproni polgárság által nyújtott sokféle mintából kiválogatva mutatjuk be, egyedi életutakon keresztül, kitekintéssel a pozsonyi és az alsó-magyarországi bányavárosi helyzetre. A kiválasztott városok részben jelentős közigazgatási központok, részben pedig olyan városok, amelyek csupán helyi igazgatási funkciókkal rendelkeztek, így elemzésünkhöz modellként jól használhatók. E városok vezetői között a 17. század utolsó harmadában jelentős változások mentek végbe, miután az uralkodó 1670-et követően a városvezető elit katolizálását tűzte ki célul, melyet elsősorban a tisztújításokra kiküldött királyi biztosok tevékenysége révén lehetett megvalósítani. Az ő tevékenységük következménye volt, hogy a régi evangélikus elit mindinkább visszaszorult a városok vezetéséből, majd több városban teljesen el is tűnt onnan. A városokat és vezetésüket ettől kezdve (a biztosok szándékai szerint legalábbis) az uralkodónak történő alávetettség jellemezte, közigazgatásukat és gazdálkodásukat pedig mindinkább az egységesülés és a szakszerűség.³¹

A biztosok törekvései, az új várospolitika, a városvezető elitnek a hivatalnok-sághoz való kapcsolódása nem csupán abban nyilvánult meg, hogy mindinkább állami hivatalnokoknak kezdték őket tekinteni, hanem ez a közeledés társadalmi téren is megnyilvánult. A városok vezetésének többségét az említett várospolitikai fordulatot megelőzően evangélikus egyeduralom jellemezte, szakszerűségüket és tanultságukat a kamarai biztosok jelentései is kiemelik.³² Biztos gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül: az evangélikus elit tagjait szoros rokonsági kapcsolatháló tartotta össze, házaik a legelőkelőbb utcákban álltak. Nemesi rangjuk mellett többen az udvari familiárisi (*familiaris aulae regiae*) címet is elnyerték, amit az uralkodó a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományozott. Ezek a jellemzőik a 18. század első harmadára sem változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett az elit körében – ugyanakkor a nemesítések és a rangemlések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy a sikeres oszmán háborút követő konszolidáció után olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretekkel kapcsolatos

³⁰ S. Lauter 2006: 161–163. A nemesi házhelyekre: Federmayer 2003: 45, 2010; AMBr MMBr Spisovy material Lad. 52. Fasc. 1. Nr. 1. Több mélyfúrászerű esettanulmányként lásd még Federmayer 2009, 2011, 2012. Szakolcára: MNL OL E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.) pag. 306–314. Kassára: Wick 1941: 135–141; AMK H II. 1701.

³¹ H. Németh 2018b, 2020.

³² A biztosok jelentése: MNL OL E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.) pag. 246. A polgárok képzettségére: H. Németh 2007: 130.

elvárásoknak is megfelelt, és ehhez mérten a város egyre „hivatalszerűbb” irányítását tette lehetővé.

Az ekkor létrejövő katolikus városi elit eleinte nem, de később ugyanezekkel a jellemzőkkel rendelkezett. Első, tanulatlan vagy a polgárságon kívülről érkező generációjukat hamarosan egy újfajta csoport váltotta fel. A közülük választott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel és erős társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Az új katolikus elit egy része a városon kívülről érkezett, de részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkezett. E „félíg idegen” személyek közül többen a környékbéli, a városokkal szoros gazdasági kapcsolatot tartó nagybirtokok tisztviselői közül kerültek ki, mint például Mark Walticher pozsonyi katolikus polgár.³³ Sokan már korábban is állandóan a városban laktak, belvárosi háztulajdonnal rendelkeztek. Általában a városi nemesek (tehát nem polgári foglalkozást űző, nemesi családból származó személyek) kategóriájába oszthatjuk őket, akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak.³⁴

A városvezetők közé tartozó új, katolikus személyek közül sokan kamarai hivatalnokként polgári származással rendelkeztek. Elődeik pályafutása ebből a rétegből indult, mint például a kassai Korponay Ferencé, aki a Rákóczi-szabadságharcot követő tisztújításon, 1712-ben lett tagja annak a kassai tanácsnak, amelyet teljesen katolikussá tettek, az evangélikus és református tagokat kitaszítva onnan.³⁵ Korponay esetében a polgári és a kamarai szolgálat szorosan összefüggött, mivel a komonkai Korponay családból származó, 1676-ban született Ferencnek a nagyapja, Miklós, késmárki bíróként nyerte el a nemességet 1610-ben. Ferenc apja 1670 környékén katolikus nemesként már Kassán élt, ekkor katonaként szolgált, majd a késmárki és lőcsei harmincadosként állt kamarai szolgálatba. Magáról Ferencről nagyon keveset tudunk, de feltételezzük, hogy ő is állami szolgálatban kezdhetett, hiszen az ő fia, Miklós, szintén harmincadosként szolgált.³⁶ A korábbi állami szolgálat lehetőségét sejteti az is, hogy Ferenc tanácsba kerülésekor már igen előkelő helyet foglalt el, és nagyon sokszor volt a város bírója is.³⁷ Gyermekei keresztszülei között találunk kassai városvezetőket (Rác Márton, Hieronimus Romaironi, Váncsay István, Thurzó János), Szentiványi László személyében magas rangú kamarai tanácsost, valamint a környék középnemességét, illetve feleségeiket.³⁸

³³ Federmayer 2013.

³⁴ H. Németh 2002.

³⁵ MNL OL E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1712. szeptember 12., 1712. november 1.

³⁶ Fallenbüchl 2002: 165.

³⁷ AMK H III/2. re. 9.

³⁸ ŠTAKÉ, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 290. 1708. április 28., pag. 363. 1711. november 18., pag. 395. 1713. január 13., pag. 557. pag. 557. 1720. szeptember 19., pag. 721. 1727. június 19.

Lukácsik Gergely a kamara kancellistájaként, levéltári segédőreként, majd alszámvevőként lett a kassai tanács tagja.³⁹ 1688. október 4-én kamarai alkalmazottként nyújtott szolgálataiért nyert nemességet. Polgári származását valószínűsíti, hogy apja, János, a Késmárk egyik városrészét is magában foglaló kincstári uradalomban több éven át tisztviselőként dolgozott. Az uralkodó iránti hűségét apja nemcsak hivatalviselésével bizonyította, hanem azzal is, hogy a Thököly-felkelés során hűségesen védte a királyi javakat, életét Nedec (Dunajec) ostrománál vesztette el.⁴⁰ Az állami szolgálatot vállaló hivatalnokréteghez való szoros kötődését jelzi, hogy gyermekeinek keresztszülei szinte kivétel nélkül kamarai alkalmazottak, nem egy esetben hivatali főnökei voltak.⁴¹ A városi tanács tagja azt követően lett, hogy 1695-ben állásából elmozdították, de mivel megbízható hivatalnokként ismerték, két évre rá bekerült a külső tanácsba, majd már a következő évtől a belső tanács első helyein ült a tanácssteremben, sőt három alkalommal a város bírása is volt. Városi tisztviselői pályafutását a Rákóczi-szabadságharc törte ketté.⁴² Feltételezhetjük, hogy Vas Gáspár szintén polgári származású volt, mivel Lukácsik komája lett.⁴³

Nossiczki Thurzó János jászói harmincados a katolikus tanács állandó tagja volt haláláig, 1732. augusztus 12-ig, életének utolsó két évében pedig a város bírájának posztját is betöltötte.⁴⁴ A család szintúgy polgárorszökökkel rendelkezett: a 16. század végén János nevű felmenőjük Trencsén város bírása volt, és ekként nyert nemességet a 17. század elején. A család Trencsénben maradt része nemesként evangélikus maradt, és polgári életmódot folytatott, a katolikus hlozsaik pedig részben Felső-Magyarországra vándorolt.⁴⁵ Ebből az ágból származott a Kassán letelepedett, kamarai szolgálatba állt Thurzó János, akit a városi tanácsosság mellett állandóan foglalkoztatott a Szepesi Kamarai Adminisztráció is.⁴⁶

A kamara és a városvezetés közötti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a városi tanácsosok gyermekei közül az Almássy, Csomortányi, Demeczky, Ganóczy, Berezik családok tagjai a kamarai tisztviselők közé léptek. A kassai városvezetők fiait általában az irodatisztek között találjuk, de a középhivatalokba is feljutottak. Korponay Ferenc fiához hasonlóan az említett Thurzó János fia, György is a kamarai adminisztrációban találta meg hivatását, és annak segédszámvevője volt.⁴⁷ Mindhárman nagyon szoros kapcsolatot ápolhattak egymással, hiszen több alka-

³⁹ Kamarai állásaikra: MNL OL E 156 (UetC) Reg., fasc. 168. nr. 37. (1688), fasc. 58. nr. 17, fasc. 142. nr. 44; Maksay 1959: 514, 783; illetve Fallenbüchl 1967: 225.

⁴⁰ Áldásy 1938: 232–233.

⁴¹ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 45. 1694. november. 3., pag. 113. 1696. november 25., pag. 174. 1698. október. 10., pag. 224. 1704. május 18.

⁴² H. Németh 2006: 280; AMK H III/2. re. 9.

⁴³ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 45. 1694. november 3.

⁴⁴ AMK H III/2. re. 9.

⁴⁵ Nagy 1857: XI. 349–356.

⁴⁶ MNL OL E 156 (UetC) Reg., fasc. 55. nr. 51. (1715), fasc. 84. nr. 58. (1715), fasc. 24. nr. 58. (1723).

⁴⁷ Fallenbüchl 1967: 214–215, 226.

lommal is vállalták egymás gyermekeinek keresztszülőségét. Rajtuk kívül Thurzó a Kassára települt itáliai családokkal tartott kapcsolatot, hiszen a keresztszülők között – a Klobusiczkyak és Mednyánszkyak mellett – a Romaironi, Caprani, Joanelli és Máray család tagjai is sűrűn szerepeltek.⁴⁸

Sopron városában szintén találkozunk ehhez hasonló életutakkal. Mathias Preiner és Horváth Miklós két horvát származású katolikus volt, a Preiner család (amely korábban a Fabiancsics nevet használta) 1647-ben kapott nemességet III. Ferdinándtól. A család feltehetően hivatalnoki teendőket látott el a dunántúli főnemesség birtokain. Az 1660-as években Mathias is Nádasdy Ferenc szolgálatában állt, akinek pénzügyeit intézte Sopronban. Az udvarnoki (*primus aulae familiaris*) rangra emelkedett Mathias Preiner fontos befolyással bírhatott a Nádasdy-birtokokon, hiszen támogatását a soproniak folyamatosan keresték. A család ekkor már Sopronban élt, és a kevés képzett katolikus közül nyilván nem véletlenül esett rá Kollonich Lipót választása, amikor 1673-ban az evangélikus városvezetés leváltása céljából megfelelő személyt keresett. Preiner csak ekkor tette le a polgáresküet, de 17 éves városi szereplése során a város egyik legjelentősebb vezetőjévé vált.⁴⁹

A város krónikáiban a katolikus soproni vezetők közül Horváth Miklós emelkedett ki, aki a katolikus oldal egyik vehemens hangadójának tűnik. Sopronban 1672 után jelent meg, 1676-tól már belső tanácsos. Alkalmasságát a soproni tisztújításokon gyakran megforduló Erdődy Kristóf Antal is kiemelte: később a város ügyeiben jártas és a tanácsosi posztra méltó emberként jellemezte őt, de a város vezetésére kevésbé tartotta alkalmasnak. Ebben az is akadályozta, hogy németül nem tudott, így az alapvetően német nyelvű város vezetését csak korlátozottan tudta volna ellátni. Ennek ellenére 1690-ben bíróként szerepelt egy örökségi ügyben, 1694 és 1699 között pedig szinte minden évben jelölték bírónak. Tanulmányairól nem sokat tudunk, de értelmiségi mivoltát jelzi, hogy mostohafiát, Györffy Istvánt a nagyszombati egyetem, majd a bécsi Pazmaneum hallgatói között találjuk, teológusi tanulmányait a bécsi Collegium Germanicum-Hungaricumban fejezte be.⁵⁰ Preiner és Horváth fiai városi tisztviselőként folytatták pályafutásukat, Horváth Miklós fia, Zsigmond 1705-től a belső tanács tagja. Ezzel szemben Mathias Preiner lánya már alsólelőci Tarnóczy János felesége lett, aki a Magyar Kancellária kiadványozójaként a családot immáron a központi kormányzatszervek alsó-középső hivatalnoki rétegéhez kötötte.⁵¹

⁴⁸ Thurzó János fia, Márton András keresztszülei a Korponay házaspár (ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 730. 1727. november 27.), József Ignác esetében pedig a Korponay és a Rácz házaspárok voltak a keresztszülők (pag. 435. 1715. március 3.). Korponay Ferenc öt gyermeke közül háromnak Rácz Márton volt a keresztapja (pag. 290. 1708. április 28., pag. 363. 1711. november 18., pag. 395. 1713. január 13.)

⁴⁹ Házi 1982: nr. 1627; Csányi 1858: 23.

⁵⁰ Házi 1982: nr. 6690; Vissi et al. (szerk.) 2006: 18.172, 20.88 (Bécs, 1690. márc. 1.), 21.213; MNL OL E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.) pag. 96–97, 230, 242, 272, 400–401, 490. Mostohafiára: Bognár–Kiss–Varga 2002: 194.

⁵¹ Házi 1982: nr. 1627, 6690; Vissi et al. (szerk.) 2006: 28.79, 30.147.

A Magyar Kamara székhelyeként Pozsony városára ezek a tényezők még erőteljesebben hatottak, mivel az uralkodó megbízásából eljáró királyi biztosok a városban sokkal hamarabb kieroszakolták azt, hogy a tanácsosok között katolikus is legyen – igaz, a katolikus intézmények jóval erőteljesebben voltak jelen a városban, mint a többi, jórészt evangélikusok többséget mutató településen.⁵² Pozsonyban a tömeges áttérések is sokkal hamarabb kezdődtek meg, és az aposztata hívek száma is magasabb volt más városokéhoz képest.⁵³ A Magyar Kamara erőteljes nyomására a város vezetésében már a 17. század első negyedétől kezdve megjelentek a katolikusok, és a belső tanácson belül a paritás elve már ebben a században kialakult.⁵⁴ A pozsonyi tanácsban is igen hamar megjelentek olyan kamarai tisztviselők, akiknek polgári eredetű családja városi szolgálatai fejében nyerték el nemességet, majd a fiaik kamarai szolgálatba állva építették ki kapcsolatrendszerüket a nádorral, a főbb egyházi méltóságokkal, illetve az országos intézményekkel, elsősorban a Magyar Kamarával.⁵⁵

A Lausser család ennek tipikus példája, ahol a felmenők a pozsonyi, sőt a bécsi elitbe is eljutottak, majd Johann Lausser nemesítését követően fia, Caspar már fiatalkorában katolizált, és pályáját egyértelműen a kamarában képzelte el. A pályája csúcsán pozsonyi postamesterként szolgáló Caspar Laussert végül 1658-ban egyházi és uralkodói nyomásra választották be a belső tanács tagjai közé, ahol haláláig, 1664-ig foglalt helyet.⁵⁶

A polgári gyökerekkel rendelkező nemes városvezetőknél nagyon összetett rendi változásokat figyelhetünk meg, hiszen a család tagjai polgárként kisebb kamarai szolgálatot vállaltak, majd szolgálataiknak köszönhetően elnyerték a nemesi rangot. Fiaik már nemesként szintúgy a kamara hivatalnokaiként futottak be karriert. Ehhez a 17. század közepétől már katolikussá kellett válniuk, vagy pedig már a 17. század elején katolikusok voltak (főként Pozsonyban), hiszen ekkor csak katolikusokat vettek fel a kamarákhoz.⁵⁷ Kihhasználva az állam által támasztott új feltételeket, miszerint városvezető csak katolikus és képzett ember lehet, óriási előnnyel rendelkeztek a tekintetben, hogy nagyon gyorsan bekerülhettek a belső tanácsba, vagyis újra el kellett nyerniük a polgárjogot, és immáron polgárként is részt vettek a város vezetésében. Kiemelkedésükben jelentős szerepet játszott képzettségük, értelmiségi létük, melyet a nemesi oklevél csak még inkább megerősített.

Ezeket a jellegzetességeket a 17. század végén lezajlott várospolitikai fordulatot követő időszakban a városvezető elit egészére (a felekezeti hovatartozástól

⁵² Kádár 2020.

⁵³ Kádár 2018: 270–272; Halfo–Rojka 2015: 52.

⁵⁴ Felhő 1946.

⁵⁵ Federmayer 2013.

⁵⁶ Federmayer 2016: 107–113.

⁵⁷ A katolikus bányatisztek előnyben részesítésére: ÖStA FHKA AHK ung.MBW RN 10. 1618. fol. 52–65, 112–116, RN 11. 1623. fol. 271–273, RN 11. 1625. fol. 246–257, RN 11. 1626. fol. 138–141, 295, 615; ÖStA FHKA AHK HF U Akte RN 142. 1630. Juli fol. 144–157, RN 196. 1655. Juli fol. 44. Vö. Bahlcke–Strohmeier (Hgg.) 1999; Hrdlička 2007.

függetlenül) általánosnak tekinthetjük. Sőt, a szakszerűség és szakértelem (az állam igényeinek teljesítése miatt is) még a korábnál is hangsúlyosabb szerepet kapott!⁵⁸ A kevésbé elfogadott evangélikus elit tagjai között sokan voltak, akik külföldön jogi egyetemet végeztek,⁵⁹ nemesi címmel rendelkeztek, sőt a rangemelésük sem voltak ritkák! Leopold Natl személyében az első bárói rangot elnyert polgárral is találkozhatunk. A kiállított oklevelekben a városi hivatalviselés érdemként jelenik meg, ami az állam és a városi tisztviselés közötti új viszonyt is jelzi: a városi tisztviselők immáron egyben az állam szolgálatában álló személyekké váltak.⁶⁰ E városvezetők rendi identitása nagyon vegyes volt, hiszen apjuk még jellemzően polgárként nyerte el a nemességet, a később városvezetőkké vált gyermekek pedig első vagy második generációs nemesként, de polgári hagyományokkal lettek kamarai alkalmazottak, majd egy-egy város vezetői. Identitásuk feltehetően alapvetően polgári volt, de a városi polgárságból kiemelkedve, nemesi rangú állami hivatalnokok lettek. Számukra nyilván sokkal könnyebb volt beilleszkedni egy polgári világba (hiszen ténylegesen sosem szakadtak ki belőle), mint egy, a városba költöző nemesnek.

VÁRMEGYEI NEMESSÉGBŐL ÉRKEZETT VÁROSVEZETŐK

Ez utóbbiakra már a 17. század derekán találunk példákat. A diétákon a városi rend legismertebb képviselője, Keviczky János, Turóc megyei nemesként érkezett Felső-Magyarországra, ahol először Gömör vármegyei tizedszedő, majd Korláth István, utána pedig Alaghy Menyhért felső-magyarországi főkapitányok szervitora lett. Emellett Abaúj vármegye jegyzői, majd szolgabírói hivatalát is betöltötte. A tipikus értelmiségi nemes karriert befutó, tisztségviselése miatt Kassára költözött Keviczky valószínűleg jó lehetőséget láthatott a város nyújtotta pályafutásban. 1636-ban nyert polgárjogot a városban, ahol feleségül vette Johann Langh egykori kassai tanácsos és bíró leányát, a szintén tanácsos Kun Pál özvegyét, aki szintúgy nemes polgár volt.⁶¹ Családja segítségével nagyon hamar bejutott a belső tanácsba, 1640-től pedig egyértelműen a város legbefolyásosabb négyesének a tagja, kilenc alkalommal töltötte be a bírói posztot.⁶² A városok és a vármegyék közötti politikai harc kiemelkedő alakjává éppen ez a Turóc megyei, polgárözvegyet elvett nemes vált.⁶³

Keviczky a városban élő nemesség azon típusát személyesíti meg, akik nem possessionatus nemesként életmódjukat tekintve concivis armalisták. Jelenlétük

⁵⁸ H. Németh 2009: 290–291.

⁵⁹ H. Németh 2007: 130–132.

⁶⁰ H. Németh 2007: 132–133. A királyi privilégiumlevelek: Vissi et al. (szerk.) 2006: 10.17, 17.9, 17.104, 18.172, 24.476.

⁶¹ J. Újváry 2001: 423–425.

⁶² H. Németh 2006.

⁶³ H. Németh 2004: I. 320–322, 506–511.

nem volt ritka a kora újkori városokban, egyben a nemesi lét és a városi polgári státusz teljes összemosódását mutatja. Egyúttal egy újfajta, leginkább a 17–18. század fordulójától elterjedő hivatalnok-értelmiségi-polgár-nemes réteg előfutáráiként figyelhetünk fel erre a típusra! Jellemzőjük, hogy általában nem polgári, hanem nemesi oldalról érkeztek, de életmódjuk, társadalmi kapcsolataik és törekvéseik már a polgári életvitel teljes átvételét mutatják. A pozsonyi városi elitbe tartozó osztrák Peck család birodalmi nemesként érkezett a városba. Christoph Peck először a külső tanács, majd két évtizeden keresztül a belső tanács tagjaként főként kereskedelemmel foglalkozott. Pozsony országos igazgatási funkcióit kihasználva Fejérkövy István püspöknek, a Magyar Kamara elnökének lett a familiárisa. A család házassági kapcsolatai szintén vegyes rendi, de egyöntetű tisztviselői identitást tükröznek: Christoph Peck vejei és menyei a kamarai igazgatásban szerepet játszó pozsonyi lakosok vagy környékbéli magyar nemesek voltak. Fia, Leopold Peck, a Magyar Kamara lajstromozója, majd a kamara pénztárnoka lett. Később kamarai tanácsos, Szentgyörgy és Bazin kapitánya, Bethlen Gábor 1620-ban pedig az erdélyi fejedelem alá tartozó magyarországi jövedelmek kamarai igazgatójává nevezte ki. Leopold utódai követték apjuk mintáját, apjuk társadalmi kapcsolatait használva a család tagjai a kamara nemesi és polgári alkalmazottjait választották házastársul. Ebben a tekintetben hasonló Leopold felesége, Anna Aichinger családfája is, amelyen egyaránt szerepelnek a városi belső tanács tagjai, városbírák, valamint kamarai alkalmazottak.⁶⁴

Ez a nemesi származású, de tudása és tisztségviselése révén előrejutó típus a 17. században még kevésbé volt elterjedt, de a 17. század végétől már sokkal nagyobb számban vettek részt a városigazgatásban hasonló rendi jellegzetességekkel rendelkező személyek, sőt, azt mondhatjuk, hogy bizonyos városokban átvették a polgárságtól a városigazgatást. Életútjuk Keviczkyhez és Peckhez hasonlóan az állami szolgálat felől kezdődött, és ugyan a kamarai hivatalnokok elméletileg nem rendelkeztek polgárjoggal, többen bizonyíthatóan teljes jogú polgárok voltak.⁶⁵ Szerepük a 17. század végétől vált fontosabbá, amikor a kormányzat igyekezett a korábbi városi elitet szakképzett katolikusokkal lecserélni.⁶⁶ A bányakamaráknál ez a folyamat hasonló okok miatt, de már hamarabb elkezdődött: számtalan, főként az ausztriai tartományból származó hivatalnok vált bányavárosi lakossá. A bányakamara állásfoglalása szerint nem szívesen engedélyezték, hogy a kamarai szolgálatot ellátók polgárjoggal is rendelkezzenek, de bizonyos értelmiségi-hivatalnokok, például orvosok, a városi közéletben is részt vettek.⁶⁷

A 17. század végétől már nemhogy tiltották volna a kamarai hivatalnokoknak a polgárjog elnyerését, hanem éppen ellenkezőleg: a polgárjog akár utólagos megadásával kívánták érvényesíteni az uralkodói nyomásra megválasztott új

⁶⁴ Federmayer 2005.

⁶⁵ A kassai Wilhelm Draheimre: AMK H III/2. mac. 86. fol. 99. (1687. december 15.). Más kamarai hivatalnokok eseteiről: Gecsényi 1999, 2003: 100–113; Gecsényi–Gusarova 2003.

⁶⁶ H. Németh 2012.

⁶⁷ Fricz-Molnár 2015.

városvezetők legitimitását.⁶⁸ Andreas Fritz a svábföldi Inneringenben eredetileg evangélikus, de a bajor választófejedelem uralma alatti területeken bevezetett intézkedések hatására katolizált családban született. A bécsi egyetemen sajátította el az orvosláshoz szükséges ismereteket, 1687-ben fejezte be tanulmányait. Két évre rá kérelmezte sikerrel a megürült alsó-magyarországi bányakamarák orvosának pozícióját.⁶⁹ Apósa a felső-ausztriai Linzben 1680-ban osztrák nemességet szerzett Johann Frideli-Fridenau volt, aki szintén az értelmiségi polgárok közül került ki, és aki e téren szerzett érdemei alapján nyert nemességet. A tanács hivatalnok nemeseivel kiváló kapcsolatot ápoló, fiatal katolikus orvost hamarosan, 1692-ben, a besztercebányai belső tanács tagjává, 1698-ban pedig a város első vezetőjévé választották. 1694-ben a hívtlenségbe esett besztercebányai Kochlacz család birtokaira nyert adománylevelet, majd ugyanebben az évben magyar nemességet is kapott. További karrierjét viszonylag korai, 1701-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.⁷⁰

A 17. század utolsó harmadában bevezetett új intézkedések elősegítették a nemességgel rendelkező kamarai hivatalnokok hasonló módon történő beépülését a városok vezető testületeibe, egyes tisztviselőket pedig egyenesen a város élére repítettek. Ők a városok többségében családi és gazdasági kapcsolatok nélkül vették át a vezetést, még polgárjoguk sem volt, sőt, többségük a belvárosban egyáltalán nem rendelkezett házbirtokkal, általában a városfalon kívül, a külvárosban volt házuk.⁷¹ Sopron esetében hasonló választás 1673-ban Leopold Kollonich kamaraelnök közvetlen befolyása alatt folyt le, Johann Serpilius (Quendel) polgármester helyére Mathias Preiner került.⁷² Csányi János krónikájában külön kiemelte aényt, hogy a frissen megválasztott polgármester még csak polgárjoggal sem bírt, polgári esküjét megválasztását követően tette le.⁷³ Az eset nem volt egyedülálló, hiszen 1675-ben (amikor Preiner városbíró lett) polgármesternek Pásztor Zsigmondot választották meg, akit a Payr krónika egyszerűen csak idegen emberként jelölt meg.⁷⁴ Az ebben az időszakban megválasztottak között ugyanebbe a kategóriába osztható Tallóssy Mihály, Szily Pál és Mathias Strauss soproni vámos is, akik egyszerű külső nemesként, illetve kamarai alkalmazottként kerültek a tanácsba. A legtöbben csak akkor nyerték el a polgárjogot, amikor beiktatták őket tisztükbe, de (Mathias Strauss esetében) előfordult az is, hogy

⁶⁸ H. Németh 2012.

⁶⁹ ÖStA FHKA AHK ung.MBW 109. 1689. März 16. fol. 937–944.

⁷⁰ Fricz-Molnár 2015: 103–109.

⁷¹ Payr-Payr 1942: 69–70, 74; Csányi 1858: 23; ÖStA FHKA AHK HF U Akte RN 222. 1666. augusztus fol. 248–288, RN 233. 1671. június fol. 101–107; MNL OL E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. augusztus 5., 1672. január 6. Kinisy Jánosra: MNL OL E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. szeptember 19.; ÖStA FHKA AHK HF U Akte RN 235. 1671. október fol. 41–42. A háztulajdonokra: Dávid 2008; MNL OL E 41 (Litt. ad cam.) 1680. No. 121.

⁷² Csányi 1858: 23.

⁷³ Csányi 1858: 23.

⁷⁴ Payr–Payr 1942: 74.

a rekatolizálást követő években polgárjogot kapó személy csak másfél évtizeddel később lett tanácsos.⁷⁵

Pozsony esetében ez kevésbé volt igaz, hiszen országos hatáskörű igazgatási székhelyként a vegyes nemesi-polgári eredetű hivatalnok-értelmiség rétege jelentős volt a városlakók között. A város társadalmába jóval mélyebben beágyazódott személyekről volt szó, hiszen az összes újonnan a városi elitbe kerülő személy a helyi jezsuita gimnázium tanulója volt. Pakay Benedek, Vattay István,⁷⁶ Christoph Georg Hilscher, Somody György és Zsámbokréty Mihály egykor jezsuita diákokként és kamarai hivatalnokokként biztos támaszai voltak az új rendszernek, és így bíróná választásuk a kiküldött királyi biztosok számára egyértelmű volt.⁷⁷ A kamarai biztosok utasításában kiemelten fontos városi jegyzői tisztséget először Földváry András káptalani jegyző töltötte be, majd miután a magyarországi Gubernium titkára lett, a nagyszombati egyetemen végzett Christoph Georg Hilscher ügyvéd vette át a helyét. Hilscher később a polgármesteri tisztelet is elnyerte, így állását a nagyszombati egyetem hallgatója, Thamásfalvy István, a Magyar Kamara hivatalnokának fia kapta meg, aki korábban kamarai jegyzőként dolgozott.⁷⁸

A kassai városvezetők összetételében a legkarakteresebb változást a katolikus magyar nemesek számának hirtelen megugrásában láthatjuk. Regionális központi jellege, a felső-magyarországi régió hadügyi és kamarai igazgatásának központjaként betöltött szerepe és a korszak társadalomtörténeti jellegzetességei arra predesztinálták Kassát, hogy egyik helyi központja legyen a Nyugat-Európában is egyértelműen megjelenő típusnak, a városban élő nemességnek. A város rendi társadalmának ilyen jellegű átalakulását támogatta az is, hogy Kassa a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti terület székhelyeként a magyarországi és az erdélyi nemesség váltóhelyeként is működött.⁷⁹ A katolikus magyar nemesség képviselői közül Szentmártony Imre a korszak jogász-értelmiségi körébe sorolható. Kassán ismert és elismert ügyvédként tevékenykedett,⁸⁰ 1703 és 1720 között a belső tanács tagja, a Rákóczi által megszállt Kassa bírása három évig, a kuruc országgyűléseken rendszeresen vett részt. Felesége, Marussy Katalin, Orbán István özvegye, a Lászy és a Regéczi családdal állt rokonságban, apja Abaúj vármegye szolgabírája volt.⁸¹ Demeczky Mihály gyergyószéki nemesi családból származott, az adatok szerint éppen az 1670-es években került Erdélyből a Magyar Királyságba. A nagyszombati jezsuita egyetemen szerezte meg

⁷⁵ H. Németh 2007: 136–137.

⁷⁶ Federmayer–Csiba–Nagy 2015.

⁷⁷ AMBr MMBr Úradné knihy 2 a 12. fol. 91–92, 2 a 13. fol. 21, fol. 188, fol. 291–292, fol. 319–320, fol. 351–352, 2 a 14. fol. 63, fol. 141–142, fol. 235, fol. 344–345, 2 a 15. pag. 61–64, pag. 212–213, pag. 366–367, pag. 485–489; Federmayer–Csiba–Nagy 2015.

⁷⁸ Federmayer 2018: 233–234.

⁷⁹ H. Németh 2002, 2014a, 2014b.

⁸⁰ Az ügyvédi esküt 1702. január 2-án tette le az egri káptalan előtt. AMK Schw. 11831.

⁸¹ AMK H III/2. re. 9; Schw. No. 10517, 12018, 13383, 13603. A város követeiként: Schw. No. 12185, 12228, 12355, 12782.

jogi ismereteit, majd Abaúj vármegyében telepedett meg. Thököly Imre szolgálataiban állva látta el követként a fejedelem képviselőjét. Kassán városi jegyző lett, majd igen hamar a belső tanács tagja, a város birtokainak igazgatója, 1686-ban és 1687-ben bíró,⁸² de esküdtként és számvevőként a vármegyében is ellátott kisebb tisztségeket.⁸³ Demeczky nem csupán véletlenszerűen kiválasztott embere lehetett a királyi biztosoknak, hiszen az 1674-ben nagy nehezen kiválasztott Udvarhelyi Mihály káptalani jegyző (aki egyszerre látta el a városi és a káptalani teendőket) helyére a nagyszombati jezsuitáktól érkező fiatal nemes személyében egy nagyon nehéz problémára találtak megoldást.⁸⁴ A városi jegyzői állás nem csupán fizetéshez juttatta őt, hanem jelentős befolyással is járt.⁸⁵ Kapcsolatai inkább a vármegyei nemességhez kötődtek, de gyermekei keresztzülei között a kaszai itáliai családok tagjai is előfordultak.⁸⁶

Demeczkyhez és Szentmártonyhoz hasonlóan Jászay László is jogi végzettséggel bíró értelmiségi nemes lehetett. Noha konkrét bizonyítékunk nincs arra, hogy bármilyen végzettséggel rendelkezett, a város érdekében tett követjárásai ezt támasztják alá. Nem lehetett túl vagyonos, mivel 1676-ban a városnak tett szolgálataira és szegénységére hivatkozva kérte a tanácstól azt, hogy tekintsen el a hitlevél bemutatásától, valamint a polgártaksa kifizetésétől. Hat évvel később már a belső tanács tagja volt, és nem tudunk arról, hogy a választott községben szerepelt volna.⁸⁷ Kapcsolatai Korponay Ferencéhez voltak hasonlóak, mivel gyermekeit a kamarai hivatalnokok közül kiválasztott városvezetők (Rác Márton, Korponay Ferenc), valamint az olasz származású Máray család tagjai tartották a keresztvíz alá.⁸⁸

Jászay mellett több alkalommal is szerepelt városi ügyekben Váncsay Balázs városi ügyész, akinek pályafutása egyben rámutat a korszak átmenetiségére, a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Váncsay Balázs magyar kántorként kezdte pályafutását Kassán, majd a város ügyészeként jelenik meg forrásainkban. A család nemességének egyik megszerzője, az armálist testvéreivel, Mihállyal és Mátyással együtt kapta meg I. Lipóttól 1665. május 4-én.⁸⁹ Váncsay megfelelő kapocsként szolgálhatott a katolikusok és az evangélikusok között, hiszen igen korán katolikus hitre tért. Fiát, Istvánt 1673. július 25-én keresztelte meg az evangélikus lelkész, keresztzülei a város evangélikus

⁸² ÖStA FHKA AHK HF U Akte RN 280. fol. 284–286; AMK Schw. No. 9777, 10699; H. Németh 2006: 257.

⁸³ Gyergvőszék testimoniálisa a család nemességéről: Demeczky 2010–2021. Egyetemi éveiről: Zsoldos (szerk.) 1990: 183, 190, 196. Thököly követeként: Gergely 1886–1888: 11. köt. 493.

⁸⁴ H. Németh 2018a: 793.

⁸⁵ AMK H III/2. mac. 86. fol. 1., 114, 121–122; Schw. No. 10564.

⁸⁶ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 304. 1709. április 9., pag. 557. 1720. szeptember 20.

⁸⁷ AMK H II. 1676; illetve Németh 2006: 269.

⁸⁸ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev pag. 363. 1711. november 15., pag. 290. 1708. április 27.

⁸⁹ MNL OL C 30 (Acta nob.) Pozsony vm., Documenta No. 22., illetve Pozsony vm., Protocolum investigationis nobilium, 471., Pozsony vm., Investigatio nobilium, A füzet pag. 8.

elitjének prominens képviselői, Madarász Márton, Kassai István, Pischel Sándor organista, Kiss Ádámné Puttemberger Zsófia, Tornay Andrásné Liptai Judit, illetve Féja Dávidné Faigel Judit voltak.⁹⁰ Második gyermekét, Gábort 1681-ben már a katolikus plébános tartotta keresztvíz alá,⁹¹ így Váncsay Balázs áttérése e két időpont közé tehető, de talán nem volt messze attól az időponttól, amikor a magyar kántorból városi ügyész vált, hiszen korábban is szokás volt az aposztata értelmiséget valamilyen állami vagy városi szolgálattal jutalmazni, egyben gondoskodni megélhetésükről.⁹² Az ekkor már nagymértékben katolizált tanács talán épp aposztata volta miatt választotta őt arra a célra, hogy a város ellen vonuló Thökölyvel tárgyaljon.⁹³

Váncsay Balázs fia a 18. századi kassai városvezetés legmeghatározóbb, legnagyobb befolyással bíró, de egyben a korszak kassai várospolitikájának legnagyobb botránját is okozó figurája. Társadalmi kapcsolatait tekintve egyértelműen a nemesi rangjára büszke, a vármegyei nemes családokkal rokoni kapcsolatot kereső városvezetők közé oszthatjuk.⁹⁴ A városvezetésben pályafutását a II. Rákóczi Ferenc által újra megválasztott tanácsban kezdi szószólóként, de a következő években azonnal a belső tanács legelőkelőbb tagjai között találjuk. A szabadságharc időszakában az egyik, diplomáciai jellegű feladatokkal leggyakrabban megbízott kassai tanácsos volt, Rákóczihoz, annak legfontosabb tisztviselőihez, illetve a kuruc országgyűlésekre küldték ki.⁹⁵ 1709-ben helyettes bíró, majd a következő két évben megválasztották bírónak.⁹⁶ Láthattuk, hogy protestánsnak született, de 1712-ben már biztosan katolikus volt, hiszen ebben az évben a katolikus Radikovicz István ikergyermekeinek egyik keresztapja.⁹⁷ Áttérése az is a biztos jele, hogy az 1712. január 28-án tartott újabb, immáron Franz Meixner kamarai tanácsos előtt lezajlott tisztújításon megválasztott, tisztán katolikusokból álló tanácsban az előkelő második helyen szerepel. A tanácsosi hely mellett ekkor adószámvevőnek is megválasztották.⁹⁸

Váncsay csak 1714-ben került ki a tanácsból, és feltételezhetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc idejéből származó viselt dolgai, a város pénzügyeinek elfogult kezelésének gyanúja lehetett az ok. Ennek ellenére 1717-ben helyettes

⁹⁰ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Evanjelická cirkev, 1673. pag. 626.

⁹¹ ŠtAKE, Zb. cirk. matr., Rímsko-katolícká cirkev 1681. pag. 373.

⁹² AMK Schw. No. 9442.

⁹³ AMK Schw. No. 9830.

⁹⁴ Feleségei a Kiséry és Pálfalvy családokból származtak. AMK Schw. No. 13390, 13675, 13961, 14117; Schr. No. 19712.

⁹⁵ AMK H I. 12541/2. Miskolc, 1706. január 24., 12541/3. Miskolc, 1706. február 14., 12541/4. Miskolc, 1706. január 31., 12726/14. Késmárk, 1707. január 10., 12726/30. Köröm, 1707. június 16.; H III/2. mac. 103. fol. 29. 1707. március 21., fol. 37–38. 1707. április 15., Schw. Nr. 12516.

⁹⁶ AMK Schw. No. 12871. Kassa, 1709. augusztus 9.; Schw. No. 13010. 1710. augusztus 18.; Schw. No. 12984. 1710. augusztus 21.; H III/2. re. 9. fol. 144, 149.

⁹⁷ ŠtAKE, Zb. cirk. matr. Rímsko-katolícká cirkev, 1712. pag. 393.

⁹⁸ AMK H III/2. re. 9. fol. 159–160.

bíró,⁹⁹ a következő évben pedig szószólónak és bírónak is jelölték. A kettő közül utóbbit nyerte el szavazattöbbséggel, és 1727-ben, kilenc év bíróként eltöltött idő után tette le csak a hivatalt!¹⁰⁰ Az ok igen rendhagyó volt: egy kamarai vizsgálat hatására vált meg tisztétől, és közel állt ahhoz, hogy súlyos ítélet szülessen ellene a város gazdálkodásában észlelt visszaélések miatt, de végül felmentették.¹⁰¹ Váncsay rohamos tempóban szerezte vissza hatalmát a város irányítása felett: már 1728-ban helyettes bíróként működött, majd a következő évben a királyi biztos előtt tartott választáson nyerte vissza a bírói széket, amelyet 1733-ig meg is tartott, és haláláig a tanács első helyein ült.¹⁰² Miután pedig a bevett gyakorlat szerint az első tanácsos egyben a város gazdálkodását is a kezében tartó polgármesteri tisztet is betöltötte, méltán mondhatjuk el, hogy Váncsay István a 18. század első felének legmeghatározóbb jelentőségű kassai bírója volt.

AZ ÁLLAMI HIVATALNOKKÁ VÁLÁS KEZDETEI

Az egyes életutakkal bemutatott jelenség fontos igazgatási és ezzel együtt társadalmi változásokat készített elő. A változások egyik oldala az, hogy a városi tisztviselők mindinkább állami tisztviselőkké váltak. Ennek európai háttere ismeretebb, leginkább a német történetírás folytatott ezzel kapcsolatban kutatásokat, amelyekből kiderül, hogy a városok „államosításával”¹⁰³ egy időben a városvezető elit, a városi tisztviselők állami hivatalnokokká váltak, és ugyanolyan elvárásoknak kellett megfelelniük, mint amelyek más igazgatási ágakban is jellemzők voltak, például vizsgát kellett tenniük.¹⁰⁴ A magyarországi városvezetők esetében is erre figyelhetünk fel. Ahogy már láthatjuk, az új tisztviselőkkel szembeni elvárások szerint a kiválasztott személyeknek szakképzettnek, a jogban, a közigazgatásban és a közgazdaságban jártasnak kellett lenniük.¹⁰⁵ Az elvárások visszaköszönnek az egykorú utasításokban, valamint a korszak közigazgatás-elméleti munkáiban is. Előbbire csak illusztrációként I. Lipót titkos utasítását idézzük fel (*Was einem Hoff Cammerrath in Rechtssachen politicis und oeconomicis zuwissen ist und obligt*), amelyben az Udvari Kamara tanácsosaitól elvártakat sorolta fel. A felsorolt tulajdonságok között előkelő helyen szerepel, hogy a tanácsosoknak mindenekelőtt a jog és a közigazgatás terén, illetve a hadügyekben tanulmányokkal kell rendelkezniük, mivel a legfontosabb kamarai ügyekhez, amelyek a Birodalmi Udvari Tanács, az Osztrák Udvari Kancellária, valamint az Udvari Haditanács előtt felmerülhetnek, ilyen jellegű alapos tudás szükséges; ellenkező esetben

⁹⁹ AMK Schw. No. 13964. 1717. november 10.

¹⁰⁰ AMK III/2. re. 9.

¹⁰¹ AMK Schw. No. 15779. Bécs, 1728. február 24.

¹⁰² AMK Schw. No. 15592. Bécs, 1728. február 24., No. 15625.

¹⁰³ Gerteis 1986.

¹⁰⁴ Rügge 2000.

¹⁰⁵ H. Németh 2018b.

„az erre vonatkozó tudomány nélkül uruk szolgálatában rossz javaslatot tehetnek, és ez számtalan kárt okozhat.” Éppen ezért az uralkodó megkövetelte, hogy tanácsosai „a jogi tanulmányok terén a legteljesebb ismeretekkel rendelkezzenek”.¹⁰⁶

A közigazgatás-elméleti munkák közül Veit Ludwig von Seckendorff (1626–1692), kora egyik meghatározó jelentőségű államférfija, a régi német kameralizmus egyik legnagyobb támogatója *Teutscher Fürsten-Stat* című művét emelnénk ki, amely mély betekintést enged egy kora újkori, közepes méretű abszolutista-patriarchális állam közigazgatási elméletébe és gyakorlatába Közép-Európában. Az elmélet és a gyakorlat különleges keveréke tette ezt a traktátust a Szent Római Birodalomban több mint egy évszázadra a legolvasottabb politikai-adminisztratív gondolkodással foglalkozó publikációk közé. Seckendorffnál a tisztviselők központi szerepet játszottak a szuverén állam létrehozásában, megszilárdításában és kiterjesztésében. Nemcsak az uralkodó kompetens tanácsadói és végrehajtó hatóságaként működtek, hanem közvetítették annak akaratát is az alattvalók felé. Így a hivatalnoki réteget Seckendorff a korai abszolutista állam megtartójának nevezte. Az író elvárásai így ezekkel a hivatalnokokkal szemben épp olyan nagyok voltak, mint azt I. Lipót esetében is láthattuk. Elképzelései szerint az államnak jól képzett, társadalmilag kiemelt hivatalnokokat kellene képeznie, fizetnie és kinevelnie.¹⁰⁷

Az állam és az államigazgatás modernizációjával egy időben a városi tisztviselők modernizációjának lehetünk szemtanúi, amelynek társadalomtörténeti aspektusait tekintve szintén láthatunk európai párhuzamokat, de természetesen eltéréseket is. A német tartományokban az államigazgatás előretörésével jelentős számú hivatalnokra volt szükség. A Magyar Királysággal ellentétben ez a hivatalnokgárda, részben a német tartományok erős városiasodásának köszönhetően, jórészt a polgárságból érkezett, a nemesség az egyes udvari hivatalokban töltött be jelentős, inkább reprezentatív szerepet, valamint a hadseregben.¹⁰⁸ Összességében e réteg tagjai inkább rangjuk (*Wertelite*), és mind kevésbé az általuk betöltött fontos tisztségek (*Funktionselite*) által váltak az elit részévé. A harmincéves háború időszakára vált egyértelművé, hogy a német tartományok nemessége a hadügy kivételével az államigazgatásban elvesztette jelentőségét, és számuk jelentősen visszaesett a hivatalviselők között. A polgári hivatalviselő elit a kameralista és merkantilista területeken (egyház, igazságszolgáltatás, közigazgatás) domináns szerepet töltött be.

Ez a jelenség a 18. századra visszajára fordult, a nemesség ekkor egyre inkább visszaszerezte pozícióit.¹⁰⁹ Az általuk betöltött hivatali pozíciók arányát azonban az is jelentősen befolyásolta, hogy a polgárság elitje, valamint a polgári származású hivatalnokréteg mindinkább törekedett a nemesi cím megszerzésére. A gießeni, tübingeni, augsburgi, münsteri és mainzi nagy kutatások az utóbbi har-

¹⁰⁶ ÖStA FHKA AHK NÖHA W-61/A/36/e fol. 1153–1154.

¹⁰⁷ Paulus 2008.

¹⁰⁸ Összefoglalóan Bahlcke 2012: 78–88.

¹⁰⁹ Lásd erre a büdingeri konferenciasorozat e kötetét: Franz (Hg.) 1972.

minc évben rámutattak arra, hogy a hivatalnoki kör rekrutálódásának változása valóban a fenti keretek között történt meg, és a polgárok továbbra is jelentős szerephez jutottak, főként a helyi gazdasági értelmiségi elitben, valamint a közigazgatás közép- és alsósintű részében.¹¹⁰ A 17. és 18. századra így alakult ki a német tartományokban az a jogászelit, amely nem csupán a városi tisztségeket foglalta el, hanem az államigazgatás felsőbb szintjein is kiemelkedő szerepet játszott.¹¹¹ A nemesség szakszerűsödésének lehetünk szemtanúi a német tartományokban már a 17. századtól,¹¹² de a Magyar Királyság tekintetében is megfigyelhető a jezsuita nemesi konviktusok diákjai, illetve az egyetemre járt nemesek számának megnövekedése, amelyet a Mária Terézia által felállított Tereziánium csak még inkább elősegített.¹¹³

A BILDUNGSBÜRGERTUM MAGYARORSZÁGI KEZDETEI

A városvezetők helye a városi társadalmon belül erős párhuzamot sejtet a német „Bildungsbürgertum” csoporttal, melynek alapjait eleinte a képzett lelkészek alkották, majd a különállásukat megalapozó képzettségük már a hivatalnoki gárdára is kiterjedt, a 19. században pedig már ez a réteg képezte a csoport magját.¹¹⁴ Társadalmi kapcsolataikat az jellemezte, hogy szoros rokonságban voltak a városi és állami hivatalnokokkal, valamint a nagybirtokok tisztviselőivel. A német nagyvárosokban már a 18. század elején sem volt jellemző, hogy akár városvezetőként is polgárjoguk lett volna, jóllehet ez a kisebb városokban egészen a 18. század végéig elvárás maradt. Középvárosi példát vizsgálva kimutatható, hogy e csoportra az is jellemző, hogy attitűdjüket tekintve teljesen polgáriak voltak, rokoni kapcsolataik és társadalmi hálójuk teljes mértékben a városi polgársághoz kötötte őket. A német Bildungsbürgertum fejlődése tehát mindenképpen az állam közigazgatásának kiszélesedéséhez köthető, amely államnak kiművelt polgárookra, állami hivatalnokokra volt szüksége.¹¹⁵

A fentebb bemutatott életutak árnyalják azt a képet, amelyet a német tartományokon végzett vizsgálatokra alapozva a Magyar Királyságban lezajlott fejlődésről rajzolhatunk. A polgári hivatalviselők alacsonyabb reprezentáltsága részben a nemesi társadalom erősségét, részben a városiasodás gyengébb nivóját is mutatja. A bemutatott polgári származású hivatalnokok pályája azonban párhuzamba állítható a német tartományokban tapasztaltakkal abból a szempontból, hogy a polgárság tagjai itt is éltek a korszak által nyújtott kiemelkedési

¹¹⁰ Reinhard–Häberlein 1996; Hartmann–Morawiec–Voss (Hgg.) 2000; Rügge 2000; Blessing 2005.

¹¹¹ Herborn 1977; Jahns 1995; Herborn–Heuser 1998; Brakensiek 1999; Schulz (Hg.) 2002.

¹¹² Müller 1984.

¹¹³ Khavanova 2005; Kökényesi 2016.

¹¹⁴ Vondung–Dilcher (Hgg.) 1976.

¹¹⁵ Gall 2012: 7, 83–86.

lehetőséggel, és hivatali pályafutásuk rendi felemelkedésük egyetlen kiindulópontja lett. A 17–18. század fordulójától ez a lehetőség még inkább elérhetővé vált, hiszen a saját városában tisztséget vállaló polgár egyben az uralkodó hivatalnokává is vált, nemesként pedig a régió más területein, a vármegye, a helyi állami közigazgatás vagy akár a terület meghatározó jelentőségű nagybirtokosának szolgálatában is elláthatott az államnak/uralkodónak fontos megbízásokat. Erre utal a már bemutatott soproni polgárok kiemelkedése, nemesítésükön túl az udvarnoki, sőt – mint Leopold Natl esetében tapasztalhattuk – a bárói rang elnyerése.

A nemességből a városba érkezők esetében egy jól bejáratott utat figyelhetünk meg: az adott személy nemesként előnyt élvezett az állami, vármegyei hivatalok elnyerésekor, így hivatalnoki életmódját, melyet egyedül a városban tudott gyakorolni, nagymértékben vegyítette a polgárral, melynek korai kifejeződése a polgárjog felvétele volt. A 17. század utolsó harmadától ez a kapcsolat – város és nemesség, polgár és nemes – még mélyebbé vált, hiszen e nemesek a városok élére kerültek, ők képviselték (néha igen markánsan) a polgárság érdekeit, egyben ők irányították a város igazgatását, ítélezését és gazdálkodását is. E családok utódai sok esetben állami hivatalnokok, máskor városi hivatalviselők voltak, de életük minden esetben a városhoz kötődött.

Gyökereiket tekintve e két rendi csoport tagjai különböző irányból érkeztek, de karrierjüket és életmódjukat tekintve nagyon vegyes, a rendi kategóriák átjárhatóságát egyértelműen jelző életutat jártak be. A vegyességet azonban mindannyiuknál áthidalta az a hivatalnoki élet, amely állami hivatalnokként, egy közeli nagybirtok városban élő gazdasági szakembereként vagy a városvezető elit tagjaként jellemezte őket. A rekonstruált karrierutak rámutatnak egy olyan, rendi szempontból igen vegyes, de egyben a rendiségen belüli átjárhatóságot jól szimbolizáló modellre, amely nem az egyoldalú átalakulást mutatja, mint például egy jobbágyból katonai szolgálataiért elnyert nemessé váló személy vagy család esetében. A városi polgárból vagy nemesből hivatalnokká, sőt, a várost vezető tisztviselővé váló családok mindvégig ebben a vegyes rendi állapotban léteztek: nemes polgárként és városi nemesként városlakók voltak, polgári környezetben éltek, hivatalnokként pedig egyszerre nemesek és polgárok voltak, állami vagy városi (vagy elképzelésük szerint mindkét) szolgálatban lévő tisztviselő értelmiségiek. E vegyes rendi származással rendelkező csoport tagjainak rokoni kapcsolatai igen szerteágazóak, de kötődésüket, csoporttudatukat jól mutatja, hogy gyermekeik keresztszüleinek általában egymást vagy hivatali főnökük családját választották. A vármegyei nemesség köréből kiválasztott komák és komaasszonyok kis aránya inkább arra mutat, hogy a birtokos nemesség felé mutatott tiszteletük jeleként választották ki a környék jelentősebb középnemeseit, akik el is fogadták a felkérést! A megismert kapcsolati háló azt sugallja, hogy e réteg tagjai mind a polgárságtól, mind pedig a nemességtől elkülönülten, de nem elzárkózva alkottak egy mintegy „rendi” zárványt a városi lakosságon belül, vagyis a korszak rendiségen belül hivatalnokként alkottak rendet.

FORRÁSOK

Archív mesta Bratislavy (AMBr)

Magistrat mesta Bratislavy (MMBr)

Archív mesta Košice (AMK)

Collectio Schwartzenbachiana (Schw.)

Supplementum Schramianum (Schr.)

Supplementum H. Listiny, listy a spisy (H I–II.)

Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (H III/2. mac.)

Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Knihy voljeb (Liber restaurationum) (H III/2. re.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács

Acta nobilium (C 30 (Acta nob.))

Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája

Litterae Camerae Scepusiensis (E 23 (Litt. ad Cam. Scep.))

Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum (E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.))

Litterae ad cameram exaratae (E 41 (Litt. ad cam.))

Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, Szepesi Kamara regisztratúrája

Minutae (E 244 (Min.))

Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma

Urbaria et Conscriptioes (E 156 (UetC))

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (FHKA AHK)

Hofffinanz Ungarn, Akten (HF U Akte)

Niederösterreichische Herrschaftsakten (NÖHA)

Hofffinanz Ungarn, Ungarisches Münz- und Bergwesen, Akten (ung.MBW)

Štátny archív v Trnave (ŠtATr)

Magistrat mesta Trnava (MMTr)

Štátny Archív v Košiciach (ŠtAKE)

Zbierka cirkevných matrík (Zb. cirk. matr.)

Áldásy Antal 1938: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának czímereslevelei*. 4. kötet. 1657–1716. Budapest.

Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia 2002: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói, 1635–1777*. Budapest.

- CJH 1608–1657 = Márkus Dezső (szerk.) *Magyar Törvénytár / Corpus Juris Hungarici: 1608–1657. évi törvénycikkek*. (Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen.) Budapest, 1900.
- CJM = Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus juris statutorum*. II/2. kötet. Budapest, 1890.
- Csányi János 1858: *Csányi János magyar krónikája, 1670–1704*. (Szerk. Paur Iván.) Pest.
- Demeczky János 2010–2021: *Demeczky család*. demeczky.hu – utolsó letöltés: 2021. október 27.
- Payr György – Payr Mihály 1942: *Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700*. (Szerk. Heimler Károly.) Sopron.
- Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Tuza Csilla – H. Németh István – Csavlek Judit (szerk.) 2006: *Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918*. Budapest.
- Zsoldos Artilla (szerk.) 1990: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701 / A Nagyszombati Egyetem anyakönyve 1635–1701*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andermann, Kurt 1995: Cours et résidences allemandes époque moderne. Bilan et perspectives de recherche. *Francia* (22.) 159–175.
- Bácskai Vera 1991: *Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században*. Gyula.
- Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.
- Bahlcke, Joachim – Strohmeyer, Arno (Hgg.) 1999: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart.
- Bahlcke Joachim 2012: *Landesherrschaft, Territorien und Staat in der frühen Neuzeit*. München. DOI: 10.1524/9783486714111
- Blessing, Bettina 2005: *In Amt und Würden: Bedienstete der Stadt Regensburg von 1660 bis 1802/10*. Regensburg.
- Brakensiek, Stefan 1999: *Fürstendiener – Staatsbeamte – Bürger. Amtsführung und Lebenswelt der Ortsbeamten in niederhessischen Kleinstädten (1750–1830)*. Göttingen.
- Bužek, Václav 2001: Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620–1740). In: Asch, Ronald G. (Hg.): *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789)*. Köln – Weimar – Wien, 287–321.
- Chartier, Roger – Chaussinand-Nogaret, Guy – Nebeux, Hugues – Le Roy Ladurie, Emmanuel 1981: *La ville classique*. Paris.
- Dávid Ferenc 2008: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939*. Sopron.
- Domanovszky Sándor 1922: *A szepesi városok árumegállító-joga: Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért 1358–1570*. Budapest.
- Ember Győző 1946: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest.

- Ennen, Edith 1981: Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert. In: Rausch, Wilhelm (Hg.): *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Linz (Donau), 1–20.
- Fallenbüchl Zoltán 1967: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények* (38.) 193–236.
- Fallenbüchl Zoltán 2002: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Budapest.
- Federmayer, Frederik 1999: Pôvod, etnická a náboženská štruktúra prešporského patriciátu v 17. storočí. *Historické štúdie* (40.) 177–184.
- Federmayer, Frederik 2003: *Rody starého Prešporka: genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Pozsony.
- Federmayer, Frederik 2005: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Bratislava, 156–200.
- Federmayer, Frederik 2009: Barónska vetva rodu Ruttkay-Vrútocký. Genealógia a vývoj erbu. (Uhorské zemianstvo v habsburských službách.). In: Kovačka, Miloš – Augustínová, Eva – Mačuha, Maroš (eds): *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.–10. júna 2009 v Martine. Časť 1. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin, 332–352.
- Federmayer, Frederik 2010: Šľachta uhorskej metropoly v pomoháčskom období. (Archontologicko-genealogický náčrt problematiky.). *Forum historiae* (4.) 2. <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/federmayer1.pdf> – utolsó letöltés: 2021. október 25.
- Federmayer, Frederik 2011: Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatínских miestodržiteľov). *Historický časopis* (59.) 493–513.
- Federmayer, Frederik 2012: Gašpar Partinger (+1630). Osudy a kariéra kráľovského úradníka na prelome 16. a 17. storočia. In: Klimeková, Agáta – Augustínová, Eva (eds): *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13.–14. septembra 2011 v Martine*. Martin, 220–236.
- Federmayer, Frederik 2013: Marek Walticher (1603–1655) a jeho rodina. Kariéra prešporského meštana v kráľovských a palatínских službách. *Mesto a dejiny* (2.) 2. 38–62.
- Federmayer Frederik 2015: Wappensiegel und heraldische Symbolik der Waldbürger und der Einwohner der unterungarischen Bergstädte in der Frühen Neuzeit. In: Inghenaeff Wolfgang (Hg.): *Bergbau und Persönlichkeiten . 13. Internationaler Montan-historischer Kongress Hall in Tirol, Schwaz, Sterzing 2014*. [Wattens]. 49–65.
- Federmayer, Frederik 2016: *Lausser. Príbeh meštianskeho rodu Genealogická identifikácia náhrobnej dosky z krypty Katedrály sv. Martina v Bratislave*. Bratislava.
- Federmayer, Frederik 2018: A jezsuita iskolákban végzett diákok és karrierlehetőségeik a Magyar Királyság 17. századi fővárosában. *Történelmi Szemle* (60.) 215–236.
- Federmayer, Frederik – Csiba Balázs – Nagy Róbert 2015: Komorský radca Lukáš Vattay, richtár Štefan Vattay, ich rodina v Prešporku a stredovekí predkovia na Žitnom ostrove. *Woch, ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy* (3.) 16–49.
- Felhő Ibolya 1946: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári Közlemények* (24.) 209–267.

- Franz, Günther (Hg.) 1972: *Beamtenum und Pfarrerstand 1400–1800*. Limburg (Lahn).
- Fricz-Molnár Péter 2015: Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről. Fritz András, a „tekintetes Doktor úr”, 1660–1701. *Turul* (88.) 3. 103–109.
- Friedrichs, Christopher R. 1995: *The Early Modern City 1450–1750*. London–New York.
- Friedrichs, Christopher R. 2000: *Urban Politics in Early Modern Europe*. London.
- Fundárková, Anna 2009: Bratislavský palác Pavla Pálffyho. In: Fejtová, Olga – Ledvinka, Václav – Pešek, Jiří (eds): *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Praha, 557–574.
- Gall, Lothar 2012: *Von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft*. 2., aktualisierte Aufl. Berlin – Boston. DOI: 10.1524/9783486714142
- Gecsényi Lajos 1991: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* (18.) 25–35.
- Gecsényi Lajos 1993a: Az Edlaspereg-ügy. A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében. *Történelmi Szemle* (35.) 279–295.
- Gecsényi Lajos 1993b: Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. *Győri Tanulmányok* (13.) 103–118.
- Gecsényi Lajos 1996: Adatok Pápa szerepéhez a XVI. században a Rába-menti tájegységben. In: Hermann István – Somfai Balázs (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből*. 2. kötet. Pápa, 75–80.
- Gecsényi Lajos 1997: Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről, 1615. In: Kalmár János (szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Budapest, 79–88.
- Gecsényi Lajos 1999: Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. Nagyváthy Ferenc. *Turul* (72.) 3–4. 77–83.
- Gecsényi Lajos 2003: *Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602 / Grund- und Hausverzeichnisse der Festungstadt Győr/Raab, 1564–1602*. Győr.
- Gecsényi Lajos – Gusarova, Tatána Pavlovna 2003: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. *Századok* (137.) 653–672.
- Gergely Samu 1886: Thököly Imre és a francia diplomácia. *Történelmi Tár* (9.) 333–352.
- Gerteis, Klaus 1986: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt“*. Darmstadt.
- Granasztói György 1989: A dunai térség városodása. (XVII–XVIII. század). *Demográfia* (32.) 3–4. 157–187.
- Granasztói György 1993: A vezetés szociológiája a középkorvégi Kassán. In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Budapest, 124–146.
- Granasztói György 2003: Nagyszombat, 1579–1711. A város területe, mint elbeszélés. *Korall* (4.) 11–12. 75–102. DOI: 10.1002/cite.200390482
- Granasztói György 2004: *A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1579–1711*. Budapest.
- H. Németh István 2002: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall* (3.) 9. 79–106.

- H. Németh István 2004: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség*. 1–2. kötet. Budapest.
- H. Németh István 2006: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700)*. Budapest.
- H. Németh István 2007: Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* (61.) 125–141.
- H. Németh István 2009: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In: Schlögl, Rudolf – Sawilla, Jan Marco (eds): *Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Cambridge, 276–299.
- H. Németh István 2011: A vezetés dinamikája. A kassai városvezető elit általános jellemzői (16–17. század). In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete*. Budapest, 311–322.
- H. Németh István 2012: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Hungarian Historical Review* (1.) 49–78.
- H. Németh István 2014a: Unterdrückung oder Reform? Die Rekatholisierung in den ungarischen königlichen Freistädten. In: Václav, Ledvinka – Jirí, Pešek (eds): *Město v převratche konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha, 435–450.
- H. Németh István 2014b: Kassa az európai várospolitika sodrásában. In: Hajdúová, Maria – Bartoš, Martin (eds): *Kassa az európai történelem kontextusában*. Košice, 220–239.
- H. Németh István 2016: A rendi kategóriák olvasztótégelye. A kora újkori magyarországi szabad királyi városokban lakó nemesi rangúak helyzete és szerepvállalása. In: Balogh Judit – Pap József (szerk.): *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Eger, 111–130.
- H. Németh István 2018a: Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban. *Történelmi Szemle* (60.) 171–199.
- H. Németh István 2018b: Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. *Századok* (152.) 771–808.
- H. Németh István 2020: Egy változó világ városvezetői. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I*. Kolozsvár – Budapest, 99–121.
- Halčko, Josef – Rojka, Lubos 2015: *Dejiny jezuitov v Bratislave do roku 1773*. Trnava.
- Hartmann, Anja Victorine – Morawiec, Malgorzata – Voss, Peter (Hgg.) 2000: *Eliten um 1800. Erfahrungshorizonte, Verhaltensweisen, Handlungsmöglichkeiten*. Mainz.
- Házi Jenő 1982: *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*. 1–2 kötet. Budapest.
- Herborn, Wolfgang 1977: *Die politische Führungsschicht der Stadt Köln im Spätmittelalter*. Bonn.
- Herborn, Wolfgang – Heuser, Peter Arnold 1998: Vom Geburtsstand zur regionalen Juristenelite. Greven und Schöffen des kurfürstlichen Hochgerichts in Köln von 1448 bis 1798. *Rheinische Vierteljahrsblätter* (62.) 59–160.

- Holák, Ján 1969: Topografia bratislavského Podhradie v 18. a 19. storočí. *Spisy Mestského múzea v Bratislave* (4.) 57–100.
- Hrdlička, Josef 2007: Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen. Konfession oder Disziplin? In: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne Claudine – Winkelbauer, Thomas (Hgg.): *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Wien, 357–366.
- J. Újváry Zsuzsanna 1994: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa. In: Zimányi Vera (szerk.): *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. Budapest, 33–85.
- J. Újváry Zsuzsanna 2001: Polgár vagy nemes? In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Piliscsaba, 395–426.
- Jahns, Sigrid 1995: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* (131.) 113–134.
- Jakab Elek 1870–1888: *Kolozsvár története. Oklevéltárral*. 1–2. kötet. Buda.
- Janáček, Josef 1991: Valdštejnův Jičín. (Příspěvek k otázce rozvoje vrchnostenských měst v první polovině 17. století). In: Pánek, Jaroslav (ed.): *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*. Praha, 87–100.
- Jeney-Tóth Annamária 2001: Adalékok a céhek és iparosok szerepéhez a XVII. századi Kolozsváron. In: Dáné Tibor Kálmán – Egged Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kolozsvár, 98–109.
- Kádár Zsófia Klára 2018: A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században. *Történelmi Szemle* (60.) 237–282.
- Kádár Zsófia Klára 2020: *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században: A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok*. Budapest.
- Khavanova, Olga 2005: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni... Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. *Századok* (139.) 1105–1129.
- Kiss András 1997: Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel. *Erdélyi Múzeum* (59.) 289–297.
- Knittler, Herbert 2004: Städtelandschaften in Österreich im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit. In: Gräf, Holger Thomas – Keller, Katrin (Hgg.): *Städtelandschaft, réseau urbain, urban network. Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien, 111–133.
- Kökényesi Zsolt 2016: A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában. *Történelmi Szemle* (58.) 519–532.
- Kubinyi András 1999: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* (37.) 499–518.
- Kubinyi András 2004: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* (46.) 1–30.
- Landsteiner, Erich 2003: Strukturelle Determinanten der Stellung Wiens im interregionalen Handel. In: Csendes, Peter (Hg.): *Wien. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*. Wien, 187–200.
- Makkai László 1943: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvár.
- Maksay Ferenc 1959: *Urbáriumok. XVI–XVII. század*. Budapest.

- Meinhardt, Matthias 2006: Chancengewinn durch Autonomieverlust. Sächsische und anhaltische Reizendstädte zwischen bürgerlicher Selbstbestimmung und fürstlichem Gewaltswillen. In: Paravicini, Werner – Wettlaufer, Jörg (Hgg.): *Der Hof und die Stadt: Konfrontation, Koexistenz und Integration in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Halle an der Saale, 25.–28. September 2004*. Ostfildern, 37–62.
- Mikó Árpád – Pálffy Géza 2005: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. *Művészettörténeti Értesítő* (55.) 319–348. DOI: 10.1556/MuvErt.54.2005.3-4.6
- Müller, Rainer A. 1984: Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert. *Geschichte und Gesellschaft* (10.) 31–46.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1–13. kötet. Pest.
- Pálffy Géza 2013: A Magyar Királyság új fővárosa. Pozsony a XVI. században. *Fons* (20.) 1. 3–76.
- Pálffy Géza 2016: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- Pálffy Géza – Mikó Árpád 2002: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* (51.) 107–172.
- Paravicini, Werner – Wettlaufer, Jörg (Hgg.) 2006: *Der Hof und die Stadt: Konfrontation, Koexistenz und Integration in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Halle an der Saale, 25.–28. September 2004*. Ostfildern.
- Paulus, Stefan 2008: Rolle und Bedeutung des Beamtentums in Veit Ludwig von Seckendorffs „Teutscher Fürsten-Stat“ (1656). *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*. (19.) 85–118. DOI: 10.5771/9783845205755-85
- Pickl, Othmar (Hg.) 1971: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas, 5.–10. Oktober 1970*. Graz.
- Pickl, Othmar 1984: Der Funktionswandel der Stadt Pettau/Ptuj am Handelsweg zwischen Ungarn und Oberitalien vom Frühmittelalter bis zur Gegenwart. In: Tichy, Franz – Schneider, Jürgen (Hgg.): *Stadtstrukturen an alten Handelswegen im Funktionswandel bis zur Gegenwart. Referate des 6. interdisziplinären Colloquiums des Zentralinstituts*. Neustadt a. d. Aisch, 57–70.
- Pils, Susanne Claudine – Niederkorn, Jan Paul (Hgg.) 2005: *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*. Innsbruck – Wien.
- Reinhard, Wolfgang – Häberlein, Mark 1996: *Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts. Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620*. Berlin. DOI: 10.1515/9783050071930
- Rügge, Nicolas 2000: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen.
- S. Lauter Éva 2006: Pozsony városa új szerepben. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest, 144–171.
- Schulz, Günther (Hg.) 2002: *Sozialer Aufstieg: Funktionseliten im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*. München. DOI: 10.1515/9783486833003

- Šulcová, Jana 1991: Dodávky skla pre pálfiovský dvor v Bratislave v 17. storočí. *Zborník Slovenského národného múzea – História* (31.) 119–127.
- Szakály Ferenc 1994: Pápa a török korban. In: Kubinyi András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 125–200.
- Szakály Ferenc 1995: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest.
- Szűcs Jenő 1955: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest.
- Tóth Árpád 2015: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztségviselők a késő rendi társadalom korszakában. *Századok* (149.) 1093–1111.
- Varga Szabolcs 2009: *Irem kertje: Pécs története a Hódoltság korában, 1526–1686*. Pécs.
- Vondung, Klaus – Dilcher, Gerhard (Hgg.) 1976: *Das wilhelminische Bildungsbürgertum: zur Sozialgeschichte seiner Ideen*. Göttingen.
- Wick Béla 1941: *Kassa története és műemlékei*. Kassa.
- Závodová, Katarina 1974: *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov, ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí*. Bratislava.